

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ANTROPONIMLAR

Inomjonova Ruxshona

Arab filologiyasi 3 kurs talabasi

Rahimjanov Masrur Nugmanovich

Alfraganus universiteti Sharq

filologiyasi katta o'qituvchisi (Phd)

Annotatsiya. Alisher Navoiyning asarlarida qo'llangan tarixiy antroponimlar – ismlar, taxalluslar, laqablar haqida fikrlar bayon etilgan. Maqolada o'zbek antroponimlarining leksik-semantik xususiyatlari ochib berilgan.

Аннотация. Представлены мнения об исторических антропонимах - именах, прозвищах, прозвищах - используемых в произведениях Алишера Навои. В статье раскрываются лексико-семантические особенности узбекских антропонимов

Abstract. Opinions are presented on historical anthroponyms - names, nicknames, nicknames - used in the works of Alisher Navoi. The article reveals the lexical and semantic features of Uzbek anthroponyms.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, onomastika, antroponim, so'z, til, shoir, "Majolis un-nafois", taxallus, laqab.

Ключевые слова: Алишер Навои, ономастика, антропоним, слово, язык, поэт, «Мажолис ун-нафуа», прозвище, прозвище.

Key words: Alisher Navoi, onomastics, anthroponym, word, language, poet, Mazholis un-nafua, nickname, nickname.

KIRISH

Turkiy tillar badiiy onomastikasiga oid ba'zi mulohazalar nomshunos olimlar T.Januzaqov, S.Ataniyazov, G.Sattarov, A.Shayxulov, T.Nafasov, Z.Do'simov, B.Bafoev, S.Qoraev, E.Begmatov, X.Doniyorovlarning ishlarida uchraydi. Onomastikaga bag'ishlangan ishlarning barchasida antroponimlar haqida ham so'z boradi. Antroponim – grekcha so'z bo'lib, antro – odam+onim, ya'ni

kishilarga berilgan atoqli otlardir[1,10].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Antroponim onomastikaning lisoniy birligi bo'lib, u o'z ichiga aniq birliklarni oladi. N.V.Podolskaya antroponim termini haqida fikr yuritarkan, uning tarkibiga ism, otchestvo, familiya, laqab, taxallus, kriptonim, andronim, ginekonim, patronim kirishini qayd qilgan [2,31]. Demak, antroponimika ismlar, laqablar, taxalluslar, familiya va otasmlarni tadqiq qiluvchi soha hisoblanadi. So'z mulkining sultoni, buyuk shoir, adib, olim Alisher Navoiy asarlaridagi atoqli otlar o'zbek tarixiy onomastikasining tarkibiy qismi sanaladi. Shoir asarlaridagi atoqli otlarni nom anglatgan ob'ektga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin: Navoiy asarlarida uchraydigan shaxs nomlari – antroponimlar.

Ularni ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. Hayotda yashab o'tgan shaxslar nomi: Mahmud G'aznaviy, Amir Temur, Mirza Chuchuk, Husayn Boyqaro, Amir Xusrav Dehlaviy va b.

2. Hayotda mavjud bo'lmagan afsonaviy nomlar: Vomiq, Uzro, Farhod, Shirin, Somiriy va b. Navoiy asarlarida uchragan antroponimlarni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Ismlar. 2. Taxalluslar. 3. Laqablar. Tadqiqotchi Sh.Yoqubovning aniqlashicha, Alisher Navoiy asarlarida 1103 dan ortiq antroponimlar mavjud [3, 6].

1. Ismlar. Ismlarni o'z xarakteriga ko'ra tarixiy, afsonaviy, to'qimalarga ajratish mumkin.

Alisher Navoiy asarlarida o'zi bilan zamondosh bo'lgan tarixiy shaxslarning nomlarini ko'plab keltirgan. Jumladan, "Majolis un-nafois" asarida 459 ta shoirlar nomi tilga olingan. Bu asarda shoirga zamondosh bo'lgan quyidagi kishi nomlarini ko'rish mumkin: Husayn Boyqaro, Badiuzzamon, Muzaffar Mirzo, Hadichabegim, Sulton Abusaid, Mirzo Ulug'bek, Mavlono Lutfiy, Xoja Muhammad Porso, Sharafiddin Ali Yazdiy, Bobo Hasan, Sakkokiy va b. Bu nomlar tarixiy shaxslarga tegishli bo'lib, XV asr o'zbek tarixiy onomastikasi uchun boy material bo'lib, o'sha davrda kishilarni nomlash tartibi haqida ham ma'lumot beradi.

A.Navoiy asarlarida afsonaviy va diniy antroponimlar ham salmoqli o‘rinni egallaydi. Afsonaviy antroponimlar shoirning badiiy va ilmiy asarlarida uchraydi. Bu kabi antroponimlar xayoliy mavzularni bayon qilish, ba’zi diniy mavzudagi asarlarni yozishda shoirga qo‘l kelgan. Shoir bunday nomlardan “Xazoyin ulmaoniy”, “Tarixi anbiyo va hukamo” asarlarida o‘rni bilan foydalangan. Ammo “Xamsa” asarida afsonaviy antroponimlar keng qo‘llangan. Jumladan, Somir, Ahraman, Suhaylo, Nuh, Qorun, Bilqis, Jamshid, Ya’juj, Iso, Daqyonus, Horun va b.

Navoiy asarlarida uchraydigan antroponimlarning katta qismini badiiy timsollarning nomi tashkil etadi. Bu antroponimlarning ko‘pi shoir ruhiy olamida ijod qilingan atoqli otlar hisoblanadi.

Navoiy badiiy timsollarga nom tanlashda o‘sha joy va xalq nomiga mos atoqli otlardan foydalanishga e’tibor qaratgan. Arabistonda bo‘lib o‘tgan voqealarni tasvirlash uchun arabcha – Sa’d, Navdar, Mehr, No‘mon, Suhayl, Jobir; Hindistonda bo‘lib o‘tgan voqealarni hindcha – Jaypur, Juna, Mallu, Kad; Eron (Ajam)dagi voqealarni tasvirlashda fors-tojikcha – Xisrav, Bahrom Go‘r, Rustam, Ravshanak, Doro, Farroh, Gulchehra singari nomlardan foydalangan.

Navoiy timsollarga nom tanlaganda uning yoqimli, jozibadorligi, jarangdorligini ham hisobga olgan. Shu sababli ba’zi timsollarning ismlari real mavjud nomlarga yaqin turuvchi atoqli otlardan olingan: Dilorom, Diloso, Diloru, Gulandom, Sumanbu, Sumanso, Parichehra, Parizod, Parivash, Paripaykar[5, 255], Mehinbonu [5,237], Mehrnoz va b.

2. Taxalluslar. O‘zbek antroponimlarining nominativ birliklaridan birini taxalluslar tashkil etadi. Taxalluslar ham shaxs ismi – asosiy nomga nisbatan xuddi laqab kabi qo‘shimcha nomdir.

O‘zbek tilshunoslik ilmi va adabiyotshunosligida taxalluslarni to‘plash va o‘rganishga oid olib borilgan tadqiqotlarga o‘zbek matbuoti sahifalaridan 430 taxallusni to‘plagan T.Qoraev [6, 54-58] hamda Yo.Is’hoqovning [7, 42-45] maqolalarini, T.Qoraev, R.Vohidovlarning “Taxalluslar” kitobini misol qilish

mumkin. Shuningdek, taxalluslar haqidagi ba'zi ma'lumotlar "Nomlar va odamlar", "Ismingizning ma'nosi nima?" [8, 14-15], "Nomnoma" kabi asarlarda uchraydi.

O'zbek tilshunosligida taxalluslar alohida, maxsus o'rganilgan emas. Professor E.Begmatovning "O'zbek tili antroponimikasi" [9, 145-155] nomli nomzodlik dissertatsiyasida taxalluslarni "O'zbek onomastikasining qo'shimcha nominativ kategoriyalar" sarlavhasi ostida o'rgangan.

3. Laqablar. Navoiy asarlarida Yusufi Kan'on, Bilqisi Soniy, Majnun, Doroi zamon, Rasululloh, Ruhulloh, Hotam Toyi, Muhammad Barlos va boshqa shu kabi laqablar ko'plab uchraydi. Sh.Yoqubov ularni ham 7 ta guruhga bo'lib tahlil qilgan.

Tadqiqotchi D.Andaniyozova[4,132]ning aniqlashicha, "Tilda taxalluslarning paydo bo'lishida muayyan ehtiyojlar sabab bo'lganligi, jumladan, feleton va tanqidiy maqola muallifi o'z ism va familiyasini oshkor qilmaslikka intilishi, bu orqali ma'lum ijtimoiy-siyosiy, adabiybadiiy qarashlarni kim yozganini sir tutishi, shuningdek, o'xshash ism, familiyalarning ko'pligi, ayniqsa, ijodkorlar uchun taxallus tanlashga sabab bo'lgan". Lug'atlarda ham taxallusga shu ma'no kasb etgan izohlar berilganini ko'rish mumkin: "Taxallus arabcha so'z bo'lib, xalos bo'lish va qutulish ma'nosini beradi" [10, 601].

Sh.Yoqubovning tadqiqotida A.Navoiy asarlaridagi taxalluslar yashash joyi, kasb-kori, mazhabi, sayyoralar nomi, o'simlik nomlari va boshqalarga nisbat berilgan taxalluslar 11 guruhga bo'lib o'rganilgan [3, 6-7].

Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" asarida ba'zi taxalluslarga quyidagicha izoh bergan:

Muflisiy XV asrda yashagan o'zbek shoiri, taxallus shoirning ijtimoiy ahvoliga ishora qiladi [11, 312]. Mavlono Kavkabiy: "Munajjim yigit durur va o'z faniga munosib taxallus ixtiyor qilibdur" [11, 400]. Sakkokiy: pichoqchi bo'lgan, pichoq yasash bilan shug'ullangan, sakkok – pichoq ma'nosidadur [13, 588]. Mavlono Jomiy "Rayhoniyy taxallus qilur erdi... munosabati ila anga Jomiy taxallusi buyurildi. Shayxzodalardandur, taxallusi ham anga dalolat qilur" [11, 351]. Zuloliy: "Zihni sarchashmasidin nazmi zuloli sofi zohir bo'lur jihatdin anga Zuloliy taxallus

topildi” [11, 351]. Malik: “O‘zin Malik Ravzon avlodidan tutar jihatini Malik taxallus qilur” [11, 353]. Bu-Ali: Devonavor yurur, devona bo‘lmasa erdi “Bu-Ali” taxallus qilmas erdi [11, 363].

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarida Mavlono Yax‘yo Sebak [11, 297], Mavlono Zamoniy [11, 359], Mavlono Husayn Voiz – Koshifiy [11, 378] va boshqa ko‘plab taxalluslar haqida ham ma‘lumotlar keltirilgan.

Bulardan ko‘rinadiki, Alisher Navoiy asarlari onomastika va boshqa sohalar uchun qimmatli ma‘lumotlar manbai hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent, 2013. – B.81.
2. N.V.Podolskaya. Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii. –S.31.
3. Yoqubov Sh. “Navoiy asarlari onomastikasi”. Nomzodlik diss... avtoref. – Toshkent: 1994. – B.26
4. Andaniyozova D. Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi. Falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiyasi. – Toshkent, 2017. – B.132.
5. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING “RISALATUN FIN-NAHV” ASARIDA TIL O‘QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
6. A.Navoiy. Hamsa. Farhod va Shirin. – Toshkent, 1960.
7. Qoraev T. Adabiy taxalluslar haqida // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1967. – №1. – B.54-58.
8. Рахмонов, А. К. (2025). АБУЛФАТХ БУРХОНИДДИН НОСИР МУТАРРИЗИЙ–ЎРТА АСР ШАРҚ ИЛМИЙ МЕРОСИНING ЁРҚИН НАМОЁНДАСИ. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 549-560.
9. Is‘hoqov Yo. Alisher Navoiy va Navoiy taxallusli shoirlar // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1968. – №1. – B.42-45.
10. MUTARRIZIYNING “RISOLATUN FIN NAHV” ASARI MO‘JAZ GRAMMATIK MANBA. (2025). *Barqaror Taraqqiyot Va Rivojlanish*

88. <https://uzresearchers.com/index.php/BTRT/article/view/2528>

11. Menajiev Ya. va boshq. Ismingizning ma'nosi nima? – Toshkent: Fan, 1968.
12. Begmatov E. O'zbek tili antroponimikasi / Nomzodlik diss... – Toshkent, 1965.
13. Shamsiev P., Ibrohimov S. Navoiy asarlari lug'ati. – Toshkent, 1972. – B.601.
14. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. 9-jild. Majolis unnafois. – Toshkent: O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2013.
15. Alisher Navoiy. Navodir ush-shabob. – Toshkent, 1959. – B.588.
16. Begmatov E. Nomlar va odamlar. – Toshkent: Fan, 1966
17. Abdullaev F. Nomnoma. – Dushanbe, 1972. 15. Qoraev T., Vohidov V. Taxalluslar. – Toshkent: Fan, 1979. – B. 6-7.
18. Raxmonov, A. K. (2024). *Mutarriziy va uning "Nahv risolasi"*. In *Sharq tillari tadqiqi va ta'limi muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari* (pp. 211–214). Oriental University.
19. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziyning "Risalatun fin-nahw" asarida grammatik kategoriya talqini va uning o'zbek tilshunosligidagi muqobillari*. In *Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida: Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari* (pp. 136–139). Alfraganus University.
20. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziyning "Risalatun fin-nahw" asarining Fransiya Milliy kutubxonasida saqlanayotgan qo'lyozma nusxalari: Tekstologik va metodologik tahlil*. *Oriental Journal of Philology*, 6(I3), 588–599. <https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-06-I3-60>
21. Azimboyevna, Y. S. (2024). Jahon va o'zbek fantastik asarlarida takroriy motiv tushunchasi va uning badiiy talqini. *Research Focus*, 3(Special Issue 1), 19-23.